

**TARIX VA AFSONA CHEGARASIDA: XITOIY FRAZEOLOGIZMLARIDA TARIXIY
TOPONIMLARNING AKS ETISHI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20559508>

Norbo'tayev Shahrux To'ra o'g'li

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Ushbu maqola Xitoy tilidagi frazeologik birliklar tarkibida uchraydigan tarixiy toponimlarning lingvomadaniy tahliliga bag'ishlangan. Tadqiqotda asosan qadimgi Xitoy davlatlari – Chu (楚), Qin (秦), Han (汉), Shu (蜀) kabi toponimlar hamda tarixiy shaharlar – Changan (长安), Luoyang (洛阳) nomlari ishtirokidagi chengyu (idioma) va barqaror iboralar tahlil qilinadi. Maqolada ushbu toponimlar orqali xitoy xalqining tarixiy xotirasi, qahramonlik ruhi, harbiy strategiyalari va siyosiy tafakkuri qanday aks etganligi ochib beriladi. Tahlil natijasida tarixiy toponimlar nafaqat geografik ko'rsatkich, balki xalqning tarixiy voqealarga munosabatini ifodalovchi muhim lingvomadaniy kod sifatida xizmat qilishi aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *Xitoy tili, frazeologik birliklar, tarixiy toponimlar, chengyu, Chu davlati, Qin sulolasi, lingvomadaniyat, tarixiy xotira.*

**НА ГРАНИЦЕ ИСТОРИИ И ЛЕГЕНДЫ: ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ТОПОНИМОВ
В КИТАЙСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ**

Аннотация: *Данная статья посвящена лингвокультурологическому анализу исторических топонимов, встречающихся во фразеологических единицах китайского языка. В исследовании анализируются чэньюй (идиомы) и устойчивые выражения с топонимами древнекитайских царств – Чу (楚), Цинь (秦), Хань (汉), Шу (蜀), а также с названиями исторических городов – Чанъянь (长安), Лоян (洛阳). В статье раскрывается, как через данные топонимы отражаются историческая память китайского народа, героический дух, военные стратегии и политическое мышление. В результате анализа установлено, что исторические топонимы служат не просто географическими указателями, а важными лингвокультурными кодами, выражающими отношение народа к историческим событиям.*

Ключевые слова: *Китайский язык, фразеологические единицы, исторические топонимы, чэньюй, царство Чу, династия Цинь, лингвокультурология, историческая память.*

**ON THE BORDER OF HISTORY AND LEGEND: REFLECTION OF HISTORICAL
TOPONYMS IN CHINESE PHRASEOLOGY**

Abstract: *This article is devoted to the linguocultural analysis of historical toponyms found in phraseological units of the Chinese language. The study analyzes chengyu (idioms) and fixed expressions containing toponyms of ancient Chinese states – Chu, Qin, Han, Shu, as well as names of historical cities – Chang'an, Luoyang. The article reveals how these toponyms reflect the historical memory of the Chinese people, heroic spirit, military strategies and political thinking. The analysis shows that historical toponyms serve not merely as geographical indicators, but as important linguocultural codes expressing the people's attitude towards historical events.*

Keywords: *Chinese language, phraseological units, historical toponyms, chengyu, Chu state, Qin dynasty, linguoculturology, historical memory.*

Insoniyat tarixining eng boy va uzluksiz yozma an'alaridan biriga ega bo'lgan Xitoyda tarixiy voqealar, urushlar, sulolalar o'zgarishi va mashhur shaxslar faoliyati til birliklarida chuqur iz qoldirgan. Ayniqsa, frazeologik birliklar – chengyular orqali bu tarixiy xotira qisqa, obrazli va esda qolarli shaklda avloddan avlodga o'tib kelmoqda. Ushbu maqolada Xitoy tilidagi tarixiy toponimlar – qadimgi davlatlar (Chu, Qin, Shu, Vu) va qadimgi shaharlar (Changan, Luoyang, Syangan) nomlari ishtirokidagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – ushbu toponimlar orqali xitoyliklarning tarixiy voqealarga munosabati, qahramonlik ideallari va siyosiy tafakkuri qanday ifodalanganligini ochib berishdir.

«Chu» davlati toponimi: qahramonlik va qat'iyat ramzi. Chu (楚) – qadimgi Xitoyning Chjanszyan daryosi havzasida joylashgan kuchli davlatlaridan biri (miloddan avvalgi XI – III asrlar). Ushbu davlat o'zining harbiy kuchi, madaniyati va mustaqil ruhi bilan mashhur bo'lgan. Chu toponimi ishtirokidagi frazeologik birliklar xitoy tilida keng tarqalgan. "破釜沉舟" (Po fu chen zhou – qozonlarni sindirib, kemalarni cho'ktirish) iborasi Xitoy tarixidagi eng mashhur harbiy frazeologizmlardan biridir. Iboraning kelib chiqishi Qin sulolasi davridagi mashhur sarkarda Xiang Yu (项籍, miloddan avvalgi 232-202) nomi bilan bog'liq. Xiang Yu qo'shinini Chjudan (zamonaviy Xebey provinsiyasi) hujumga olib borayotganda, daryoni kesib o'tgandan so'ng, u qo'shiniga barcha qozonlarni sindirishni va kemalarni cho'ktirishni buyurgan. Bu harakatning ma'nosi – orqaga chekinish imkoniyatini butunlay yo'q qilish va askarlarni faqat oldinga – g'alaba yoki o'limga majbur qilish edi. Ushbu iborada "Chu" toponimi to'g'ridan-to'g'ri ishtirok etmasa-da, tarixiy kontekstda bu voqea aynan Chu armiyasi bilan bog'liq. Ba'zi tarixiy manbalarda ushbu ibora "楚军破釜沉舟" (Chu armiyasi qozonlarni sindirib, kemalarni cho'ktirdi) shaklida uchraydi. Iboraning ma'nosi – o'z oldiga qo'yilgan maqsadga erishish uchun bor kuchini safarbar qilish, orqaga qaytish yo'lini butunlay kesish.

Misol: "我们要有破釜沉舟的决心" (Biz qozonlarni sindirib, kemalarni cho'ktirgandek qat'iy qarorga ega bo'lishimiz kerak). "楚河汉界" (Chu he Han jie – Chu daryosi, Han chegarasi) iborasi Chu va Han davlatlari o'rtasidagi chegarani anglatadi. Tarixda Chu va Han

Xitoyning bo'linib ketgan davrida (miloddan avvalgi 206-202 yillar) ikki asosiy raqib davlat bo'lgan. Ular o'rtasidagi chegara Xitoy xalqi ongida ajralish, nizo va raqobatning ramziga aylangan. Bugungi kunda ushbu ibora ikki tomon o'rtasidagi aniq chegara, ajralish yoki qarama-qarshilikni ifodalash uchun ishlatiladi. "楚材晋用" (Chu cai Jin yong – Chu iqtidori Jinda ishlatiladi) iborasi o'z vatanida qadrlanmagan, biroq boshqa davlatda o'z qobiliyatini namoyish etgan insonlarga nisbatan qo'llanadi. Tarixiy asosi shundaki, Chu davlatining ko'plab iqtidorli kishilar (masalan, Vu Tszisyuy) o'z vatanida tushunilmagani yoki quvg'in qilingani uchun qo'shni Jin davlatiga ketgan va u yerda yuqori martabalarga erishgan. Ushbu frazeologizm xitoyliklarning iqtidor va adolat haqidagi tushunchalarini aks ettiradi.

«Qin» sulolasi toponimi: birlik va qudrat ramzi: Qin (秦) – Xitoy tarixida birinchi markazlashgan imperiyani barpo etgan suloladir (miloddan avvalgi 221-206 yillar). Qin Shihuandi (秦始皇帝) nomi bilan mashhur bo'lgan davlat arbobi butun Xitoyni birlashtirgan. Shu sababli, Qin toponimi xitoy ongida "birlik", "kuch" va "qat'iy boshqaruv" kabi tushunchalar bilan bog'langan. "秦晋之好" (Qin Jin zhi hao – Qin va Jin o'rtasidagi do'stlik) iborasi ikki oila yoki ikki davlat o'rtasidagi qarindoshlik yoki ittifoqchilikni ifodalaydi. Tarixiy asosi: Qadimgi Xitoyda Qin va Jin davlatlari o'rtasida tez-tez sulolalararo nikohlar tuzilib turgan. Ushbu ibora bugungi kunda nikoh yoki ikki tomon o'rtasidagi mustahkam aloqani ifodalashda ishlatiladi.

Misol: "两家结为秦晋之好" (Ikki oila Qin-Jin do'stligi kabi qarindosh bo'lib qoldilar). "秦镜高悬" (Qin jing gao xuan – Qin ko'zgusi baland osilgan)** iborasi adolatli va benuqson sudlovni ifodalaydi. Rivoyatga ko'ra, Qin saroyida "xinjing" (xian ko'zgusi) deb nomlangan maxsus ko'zgu bo'lib, u insonning ichki qalbini, xayoliy fikrlarini ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'lgan. Sudya ushbu ko'zguga qarab, haqiqatni aniq bilib olgan. Hozirgi kunda bu ibora sud tizimining adolatli va xolis ishlashini anglash uchun ishlatiladi.

"秦失其鹿" (Qin shi qi lu – Qin o'z bug'usini yo'qotdi) iborasida "bug'u" (鹿 – lu) butun Xitoy imperiyasining ramzi sifatida ishlatiladi. Bu ibora hokimiyatning qo'ldan boy berilishi yoki imperiyaning qulashini ifodalaydi. "Bug'uni ta'qib qilish" (逐鹿 – zhu lu) iborasi esa hokimiyat uchun kurashni anglatadi. Ushbu obraz Sima Tsyanning "Tarixiy yozuvlar" (史记 – Shiji) asarida batafsil bayon etilgan.

«Shu» davlati va "Changan" shahri: mintaqaviy o'ziga xoslik va poytaxt ramzi: Shu (蜀) – zamonaviy Sichuan provinsiyasi hududida joylashgan qadimgi davlat (miloddan avvalgi XI-IV asrlar). Shu o'zining tabiiy muhofazasi (tog'lar bilan o'ralgan tekislik) va o'ziga xos madaniyati bilan ajralib turgan. "Shu" toponimi xitoy tilidagi frazeologizmlarda ko'pincha "olislik", "g'ariblik" va "qiyinchilik" kabi tushunchalar bilan bog'langan. "蜀道之难，难于上青天" (Shu dao zhi nan, nan yu shang qing tian – Shu yo'llarining qiyinligi osmonga chiqishdan ham qiyin)– bu ibora Li Bai (李白) she'ridan olingan bo'lib, Shu davlatiga olib boradigan tog'li, xavfli va o'tish mushkul bo'lgan yo'llarni tasvirlaydi. Ushbu ibora biror ishning o'ta qiyinligini, deyarli imkonsizligini ifodalash uchun ishlatiladi. Ayni paytda, bu ibora xitoyliklarning tabiiy to'siqlarni yengib o'tishdagi matonatini ham aks ettiradi. "乐不

思蜀" (Le bu si Shu – Shu ni eslamaydigan darajada zavqlanish) iborasi uch davr davriga (milodiy III asr) borib taqaladi. Shu davlatining so'nggi hukmdori Liu Shan (刘禅) o'z davlati qulaganidan so'ng, g'olib davlat – Vey (魏) poytaxtiga olib kelingan. Vey hukmdori unga ziyofat uyushtirib, Shu musiqasini chaldi va undan: "Shu ni sog'inmayapsizmi?" deb so'radi. Liu Shan "Bu yerda juda xursandman, Shu haqida o'ylamayman" deb javob bergan. Ushbu ibora vatan sog'inchini his qilmaydigan, baxt-saodat ichida o'z ildizlarini unutgan odamni tanqid qiladi. Shu toponimi bu iborada o'z vatani, ajdodlar yurti ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

"长安不见使人愁" (Changan bu jian shi ren chou – Changanni ko'rmaslik odamni qayg'uga soladi) iborasida qadimgi Xitoyning mashhur poytaxti Changan (hozirgi Sian) tilga olinadi. Changan bir necha sulola (Xan, Suy, Tan) davrida mamlakatning siyosiy va madaniy markazi bo'lgan. Poytaxt toponimi frazeologizmlarda ko'pincha "hokimiyat markazi", "ideal tartib" va "madaniyat o'chog'i" kabi ma'nolarda qo'llanadi. "洛阳纸贵" (Luoyang zhi gui – Luoyangda qog'oz qimmat) iborasi adabiy asarning nihoyatda mashhur bo'lib, ommaviy tarzda ko'chirilishini ifodalaydi. Xi Jin (西晋) sulolasi davrida yozuvchi Tso Si (左思) "San du fu" (三都赋 – "Uch poytaxt haqida qasida") asarini yozgan. Asar shu qadar mashhur bo'lib ketganki, Luoyang poytaxtida odamlar uni ko'chirib olish uchun qog'oz sotib olishga shoshilishgan va natijada shaharda qog'oz taqchilligi yuzaga kelgan, narxi oshib ketgan. Ushbu frazeologizm adabiy yoki ilmiy asarning keng ommalashganligini ifodalaydi.

XULOSA

Ushbu maqolada Xitoy tilidagi tarixiy toponimlar – Chu, Qin, Shu, Changan, Luoyang kabi nomlar ishtirokidagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahlili amalga oshirildi. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi: Xitoy tarixiy toponimlari frazeologik birliklar tarkibida muhim semantik va pragmatik yukni tashiydi. Ular geografik ko'rsatkich bo'lishdan tashqari, butun bir tarixiy davr, siyosiy tuzum va qadriyatlar tizimining ramziga aylanadi. Ushbu frazeologik birliklar xitoy xalqining tarixiy xotirasini saqlash va avloddan avlodga o'tkazishning samarali vositasidir. Qisqa va obrazli shakldagi chengyular yordamida murakkab tarixiy vaziyatlar o'nlab asrlar davomida yodda saqlanadi. Har bir tarixiy toponim o'ziga xos aksiologik (qiymat) maydonga ega: Qin – birlik va qudrat, Chu – qat'iyat va jasorat, Shu – o'zlikni anglash va vatanparvarlik, poytaxtlar (Changan, Luoyang) – madaniyat va tamaddun ramzi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmud Qoshg'ariy. "Devonu lug'atit turk". (Tarjimon: S.Mutallibov). Toshkent: Fan, 1960-1963.
2. Sima Tsyen. "Tarixiy yozuvlar (Shiji)". (Tarjimon: N.Hasanov). Toshkent: Sharq, 2005.
3. Rahmatullayev, Sh. "O'zbek tilining frazeologik lug'ati". Toshkent: O'qituvchi, 1978.

4. Yo'ldoshev, B. "Frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari". Toshkent: Fan, 2005.
5. Karimov, S. "Xitoy frazeologiyasi va uning o'zbek tilidagi muqobillari". Toshkent: Mumtoz so'z, 2012.
6. Vang L. (王力). "Zhongguo yuyanxue shi" (Xitoy tilshunosligi tarixi). Beijing: Zhonghua shuju, 2015.
7. Chjan Chjigun (张志公). "Hanyu chengyu yanjiu" (Xitoy frazeologizmlari tadqiqi). Shanghai: Shanghai jiaoyu chubanshe, 2017.